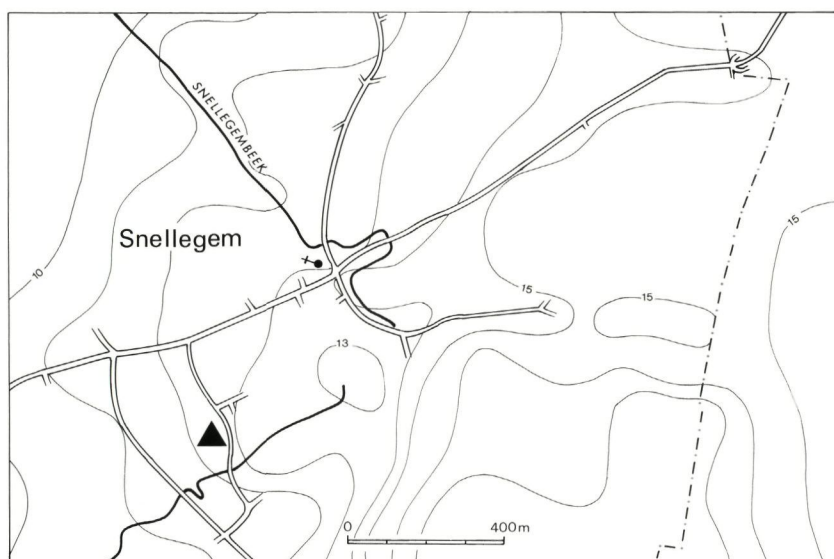

Een luchtfoto opgegraven. Middeleeuwse landelijke bewoning langs de Meersbeekstraat te Snellegem (gem. Jabbeke, prov. West-Vlaanderen) Interimverslag 1992

Yann Hollevoet

met plaat 5 B

1 Lokalisatiekaart.
Location of the site.

1 Inleiding

1 Hollevoet 1991; over de recente opgravingen in Oudenburg zie het interimverslag in dit volume, p. 195-207.

2 Opname 34.013 genomen op 13 juni 1989; enkele sporen zijn ook duidelijk zichtbaar op het orthofoto-plan Zedelgem (Zedelgem) 12/8/2 (uitgave 1990) van Eurosense.

3 Door het gebruik van het perceel als hooiland was elke systematische veldkartering uitgesloten.

De jongste jaren is in het kader van het onderzoeksproject naar de Romeinse en middeleeuwse bewoning in het Houtland heel wat onderzoek verricht in de regio Brugge-Oudenburg. Hierbij lag vaak de nadruk op de westelijke helft van het gebied, met onder meer opgravingen te Oudenburg zelf en in de deelgemeente Roksem¹. Recent is ook het gebied tussen Jabbeke en Brugge meer aan bod gekomen. Dit resulteerde in de ontdekking, bij werfcontroles, van verscheidene nieuwe vind-

plaatsen, onder meer in Jabbeke en Varsenare, maar vooral in het preventief onderzoek van een bedreigde site langs de Meersbeekstraat te Snellegem. Deze vindplaats leverde vooral sporen op uit de vroege en volle middeleeuwen en vormt een belangrijke aanvulling voor onze kennis van de landelijke bewoning in het gebied tijdens deze periode.

Half maart 1992 werd in de Jabbeekse deelgemeente Snellegem het onderzoek aangevat van een door verkavelingswerken gedeeltelijk bedreigde vindplaats. De site, gelegen langs de Meersbeekstraat, zowat 500 m ten zuidwesten van het dorpscentrum (fig. 1), was enige jaren daarvoor via de luchtfotografische prospecties van J. Semey aan het licht gekomen (fig. 2)². Op de luchtfoto's tekenden zich duidelijk een aantal zgn. *crop-marks*, verkleuringen in het gewas, af: zowel lineaire sporen – ongetwijfeld te vereenzelvigen met gedempte grachten – als goed afgelijnde vlekken van vrij groot formaat. Het geheel wees mogelijk op de aanwezigheid van een kleine, op dat ogenblik niet nader te dateren nederzetting³.

In het voorjaar van 1991 werden, ten noorden van de vindplaats, de infrastructuurwerken aangevat voor de inplanting van een nieuwe verkaveling. Na de uitvoering der werken troffen we slechts enkele aardewerkfragmenten aan, waarvan sommige evenwel mogelijk uit de vroege middeleeuwen dagtekenden. Deze vondsten

2 Luchtfoto van de site (Opname J. Semey - Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa, Universiteit Gent).

Aerial photographic view of the site (Ghent University collection).

zetten ons ertoe aan een verkennend onderzoek in te stellen. Daartoe werd de zone gelegen binnen de grenzen van de verkaveling opgegraven. Uit dit eerste onderzoek bleek dat het gros der sporen, zichtbaar op de luchtfoto, van middeleeuwse datum was. Vermits door de uiteindelijke realisatie van het project de rest van het terrein zou ingenomen worden door een speelplein, werd besloten ook dit deel van de site op te graven. In totaal werd zowat 2.700 m² aan een systematisch onderzoek onderworpen (fig. 3). Deze opgravingen werden uitgevoerd met medewerking van het gemeentebestuur van Jabbeke⁴ en Huyzentryt's Immobiliënkantoor NV⁵.

Op archeologisch vlak is Snellegem in het verleden slechts sporadisch aan bod gekomen. In 1956-1957 vormde het Romaanse gedeelte van de parochiekerk het onderwerp van systematische opgravingen⁶. Verder werden in het begin van de jaren tachtig door lokale geïnteresseerden op een 2-tal plaatsen werfcontroles verricht en vondsten ingezameld⁷. Eén van de sites die op dat ogenblik volop in de belangstelling stonden, was meer bepaald het vroegere Westhof, gelegen zowat halverwege het dorpscentrum en de vindplaats aan de Meersbeekstraat. Bij de infrastructuur- en bouwwerken in de verkaveling *Westmoere*

kwamen toen heel wat resten van dit laat-middeleeuwse site met walgracht aan het licht⁸.

2 De archeologische sporen

De site langs de Meersbeekstraat bevindt zich in de Zandstreek. Het geologische substraat wordt er gevormd door tertiaire mariene sedimenten, bedekt door een pakket kwartaire zandafzettingen van niveo-eolische oorsprong. Bodemkundig maakt de vindplaats deel uit van een zone met droge tot matig droge zandgronden met verbrokkelde humus of/en ijzer B horizont (Zbh- en Zch-gronden)⁹. De site is gelegen op de zuidelijke flank van een min of meer OW-verlopende zandrug. Meer zuidwestwaarts grenst het complex aan een natuurlijke depressie waarin de Meersbeek vloeit.

Heel wat sporen, zichtbaar op de luchtfoto, werden bij de opgravingen nauwkeurig onderzocht (fig. 4-5). Het bleek vooral te gaan om structuren die in verband te brengen zijn met verschillende middeleeuwse bewoningsfasen, terwijl één der meest duidelijke sporen betrekking had op een gedempte post-middeleeuwse gracht. Daarnaast kwamen bij de opgravingen ook

4 In het bijzonder vallen hier de heren E. Gheeraert, burgemeester, en G. Acke, secretaris, te bedanken voor hun medewerking.

5 Bereidwillige medewerking werd ook verkregen van de heer L. Vierstraete.

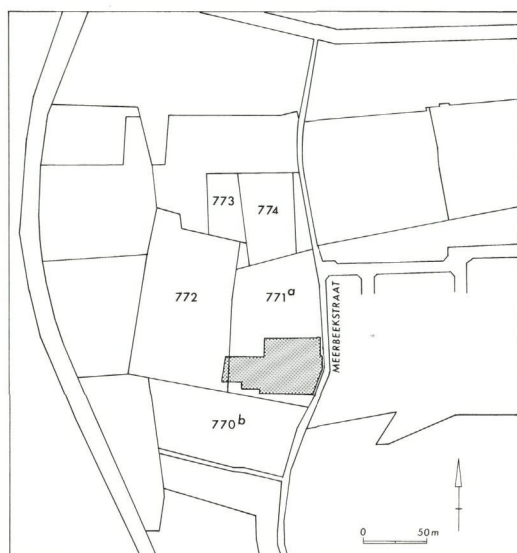
6 Devliegheer 1957.

7 Zie bv. Verhaeghe & Jacobs 1981.

8 Verhaeghe 1982.

9 Kaartblad Zedelgem 37E; Ameryckx 1968, 11.

3 De onderzochte zone. The excavated area.

een weinig steentijd materiaal en enkele verspreide sporen uit de ijzertijd en het Hoge Keizerrijk aan het licht.

De oudste vondsten omvatten enkele vuurstenen artefacten die als residueel materiaal werden aangetroffen in jongere structuren: het betreft nagenoeg steeds afslagen die niet altijd gebruiksretouches vertonen en moeilijk toe te schrijven zijn aan één bepaalde periode of cultuur. Opmerkelijk is wel de vondst van een klingfragment in zgn. Grand Pressigny-vuursteen¹⁰; niet zelden worden dergelijke dolkklingen in verband gebracht met de laat-neolitische bekerculturen. Uit de late steentijd of de vroege bronstijd dateert verder een gevleugelde pijlpunt met schachtdoorn; ook hier gaat het om een losse vondst die we aangetroffen in de vullingspakketten van een middeleeuwse gracht.

Op de oostelijke helft van het terrein werden een aantal kuilen aangetroffen die vermoedelijk dagtekenen uit de ijzertijd; één ervan wordt oversneden door een Romeinse greppel. Enkele hebben een min of meer rechthoekige vorm en een zeer karakteristieke vulling; ze zijn mogelijk te interpreteren als zavelwinningskuilen. Het vondstenmateriaal uit de verschillende structuren is bijzonder schaars en omvat slechts een weinig handgevormd aardewerk in zgn. prehistorische techniek¹¹. Enkele scherven – een tweetal randfragmenten en een wand-scherf – zijn versierd met vingertopindrukken; een andere wandscherf vertoont een golflijnsversiering. Het geheel hoort wel-

licht thuis in de late *La Tène* en is mogelijk in verband te brengen met een nederzetting vlakbij.

Ook tijdens de Romeinse periode moet in de directe nabijheid van het terrein bewoning hebben plaatsgegrepen. Verscheidene sporen leverden immers aardewerk op uit het Hoge Keizerrijk, terwijl ook enkele middeleeuwse structuren *archaeologica* uit deze periode bevatten. De aangesneden sporen omvatten verschillende, elkaar oversnijpende greppeltjes en een kuiltje. Ook hier omvat het vondstenmateriaal uitsluitend aardewerkfragmenten. Het betreft een weinig *terra sigillata* – van Centraal- of Oost-gallische herkomst en ruim te dateren in de 2de-3de eeuw¹² – en vooral gewoon aardewerk: fragmenten van een kruikamfoor en een *mortarium*, een scherf van een beker met rolstempelversiering in grijze, zandige klei alsook heel wat fragmenten van potten in zgn. grof verschaald kustaardewerk die niet zelden voorzien zijn van een kamstreepversiering.

Pas in de Merovingische tijd (6de-7de eeuw) lijkt het terrein zelf voor de eerste maal min of meer permanent bewoond te zijn geweest. Hiervan getuigen talrijke paalsporen, kuilen, greppeltjes of grachten en mogelijk ook twee waterputten (fig. 6)¹³. Wellicht heeft de bewoning slechts één fase gekend. De aanwezigheid van heel wat jongere sporen in de zone waar de Merovingische restanten het talrijkst zijn, bemoeilijken echter sterk de interpretatie van het geheel. Er lijkt slechts sprake te zijn van een vrij bescheiden bewoningskern bestaande uit één – min of meer NZ-georiënteerd – hoofdgebouw dat plaatselijk omringd was door (afwaterings-?) greppeltjes (fig. 7). Een duidelijke plattegrond werd voornog niet herkend¹⁴.

Het Merovingische vondstenmateriaal is niet zeer talrijk en bestaat overwegend uit aardewerkvondsten: zowel fragmenten van gedraaide waar – zgn. *biconi* en Eifelwaar – als van handgevormd gewoon gebruiksaardewerk. Bij de Eifelwaar zijn vooral, zoniet uitsluitend, de zgn. *Wolbwandtöpfe* vertegenwoordigd. Het biconische aardewerk – dat wellicht van Noordfranse herkomst is – omvat ook enkele fragmenten met een vrij eenvoudige radstempelversiering. Bij de lokaal vervaardigde handgevormde waar valt zowel de aanwezigheid aan te stippen van zgn. *grass-tempered ware* als van een tweede grote groep die vooral gekenmerkt

10 Determinatie Drs. Ph. Crombé, waarvoor bijzondere dank.

11 Met dank aan Prof. Dr J. Bourgeois met wie we het materiaal bespraken.

12 Determinatie Prof. Dr H. Thoen, waarvoor bijzondere dank.

13 Gezien de hoge grondwaterstand werd het onderste gedeelte van deze sporen niet onderzocht. Over de eigenlijke aard en structuur van de waterputten zelf tast men dan ook in het duister.

14 Wel staat vast dat het zeker geen constructie betrof vergelijkbaar met het woonstalhuis dat enige jaren terug in Roksem werd opgegraven: Hollevoet 1991, 187 en fig. 7.

4-5 Het terrein tijdens de opgravingen.

The excavation in progress.

wordt door het gebruik van een andere verschraling, namelijk brokjes rode klei¹⁵; in sommige gevallen komen beide verschralingstypes ook samen voor. Opmerkelijk is verder de vondst, in een der greppels, van een sterk gecorrodeerd ijzeren werktuig dat wellicht te identificeren is als de schaar van een ploeg of eergetouw.

Tijdens de laat-Merovingische en Karolingische periode moet er een cesuur in de bewoning zijn geweest. Bij het onderzoek kwamen slechts een tweetal sporen aan het licht die mogelijk dagtekenen uit die periode en die er vermoedelijk op wijzen dat het terrein toen als weiland werd gebruikt. Het betreft meer bepaald de aanzetten van een poel en een gracht; ze leverden beide

aardewerkfragmenten op – o.m. van een tuitpot met naar binnen gerichte bandvormige rand in zgn. gegladde waar – die mogelijk thuishoren in de 8ste-9de eeuw.

Pas tijdens de volle middeleeuwen is het terrein opnieuw het toneel van bewoning. De meeste sporen die bij het onderzoek werden aangesneden, dateren uit deze periode en zijn in verband te brengen met een kleine bewoningskern. Van deze troffen we niet enkel de gebouwsporen aan. Ook het volledige woonareaal met begrenzend grachtensysteem werd in kaart gebracht (fig. 8-9). Het houten hoofdbouw was *grosso modo* OW-georiënteerd en vermoedelijk rechthoekig van vorm (lengte vermoedelijk 16-17 m; breedte circa 7 m).

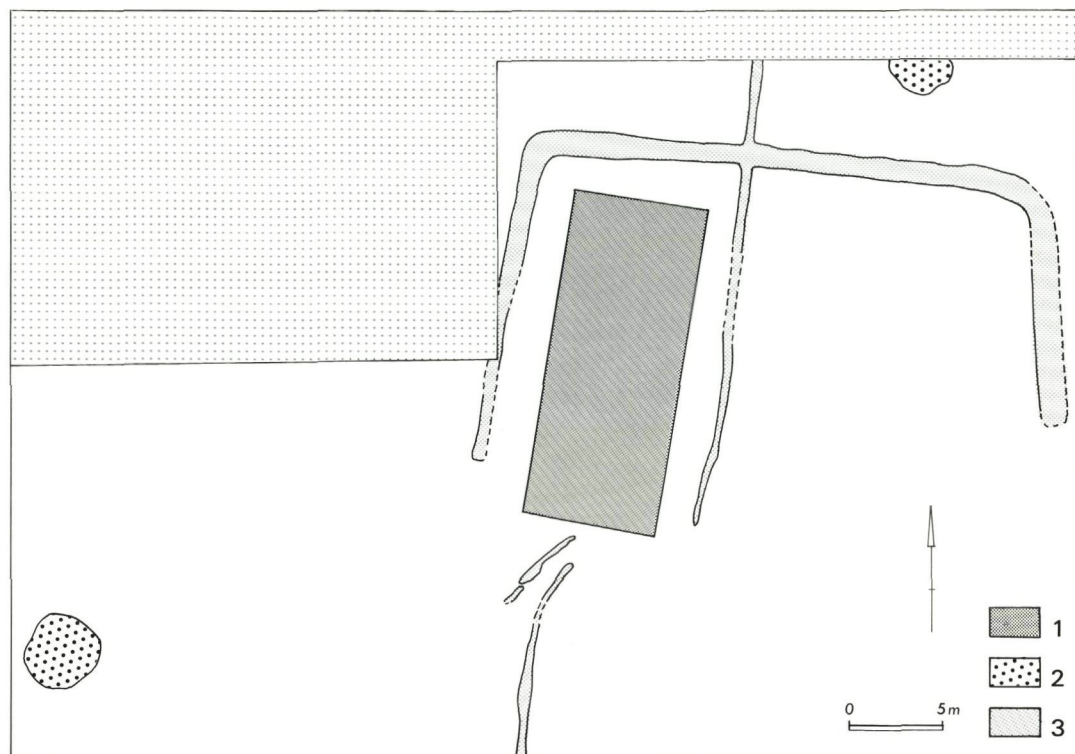
15 Tot nog toe had men dit type verschraling vooral in het Scheldegebied gesignaleerd: Rogge 1981, 79 en Rogge & Van Doorselaer 1990, 14.

6 De Merovingische bewoningskern: vereenvoudigd grondplan.

- 1: *Gebouw*;
2: *waterput*;
3: *gracht*.

The Merovingian settlement: simplified ground-plan.

- 1: Building;
2: well;
3: ditch.

7 De bovenste vullingspakketten van een Merovingische waterput.

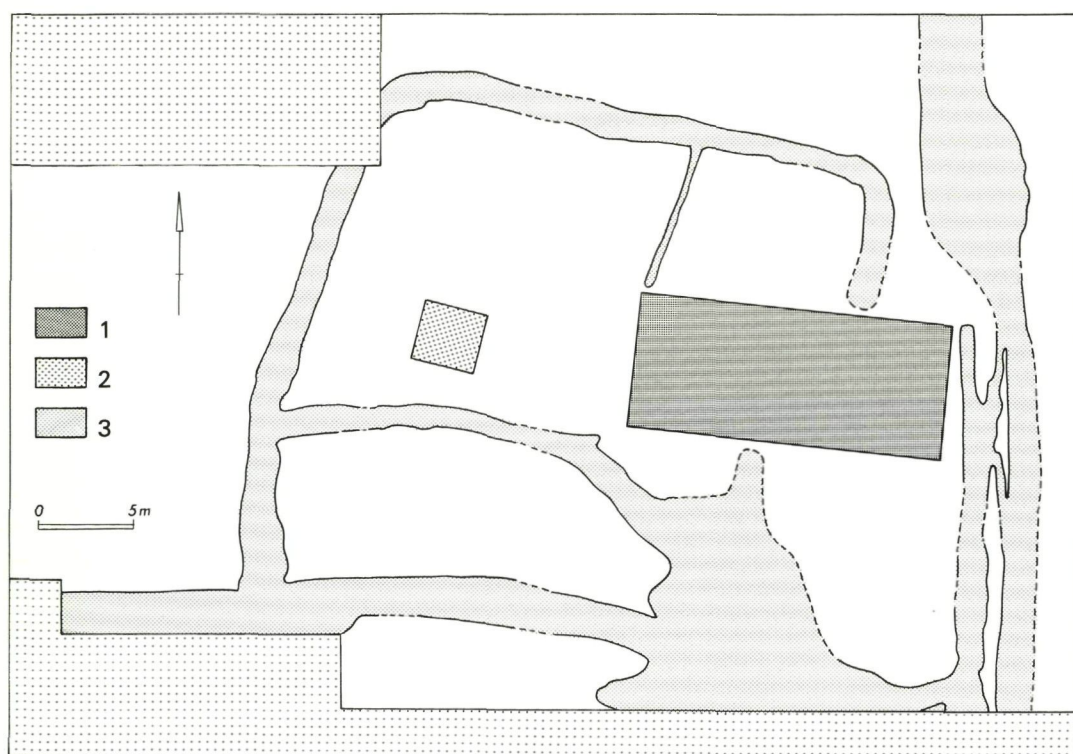
The upper filling of a Merovingian well.

Het moet ongetwijfeld verschillende herstellingen en verbouwingen hebben meegemaakt. Hiervan getuigen talrijke, elkaar oversnijdende paalkuilen. Ook werden de sporen van tenminste één bijgebouw – een vrij diep gefundeerde vierpostenconstructie – ingetekend (zijde circa 3,5 m). Een aantal grachten of greppels omringden het woon-eiland en splitsten het tevens op in verschillende zones. Langs de zuidzijde was een

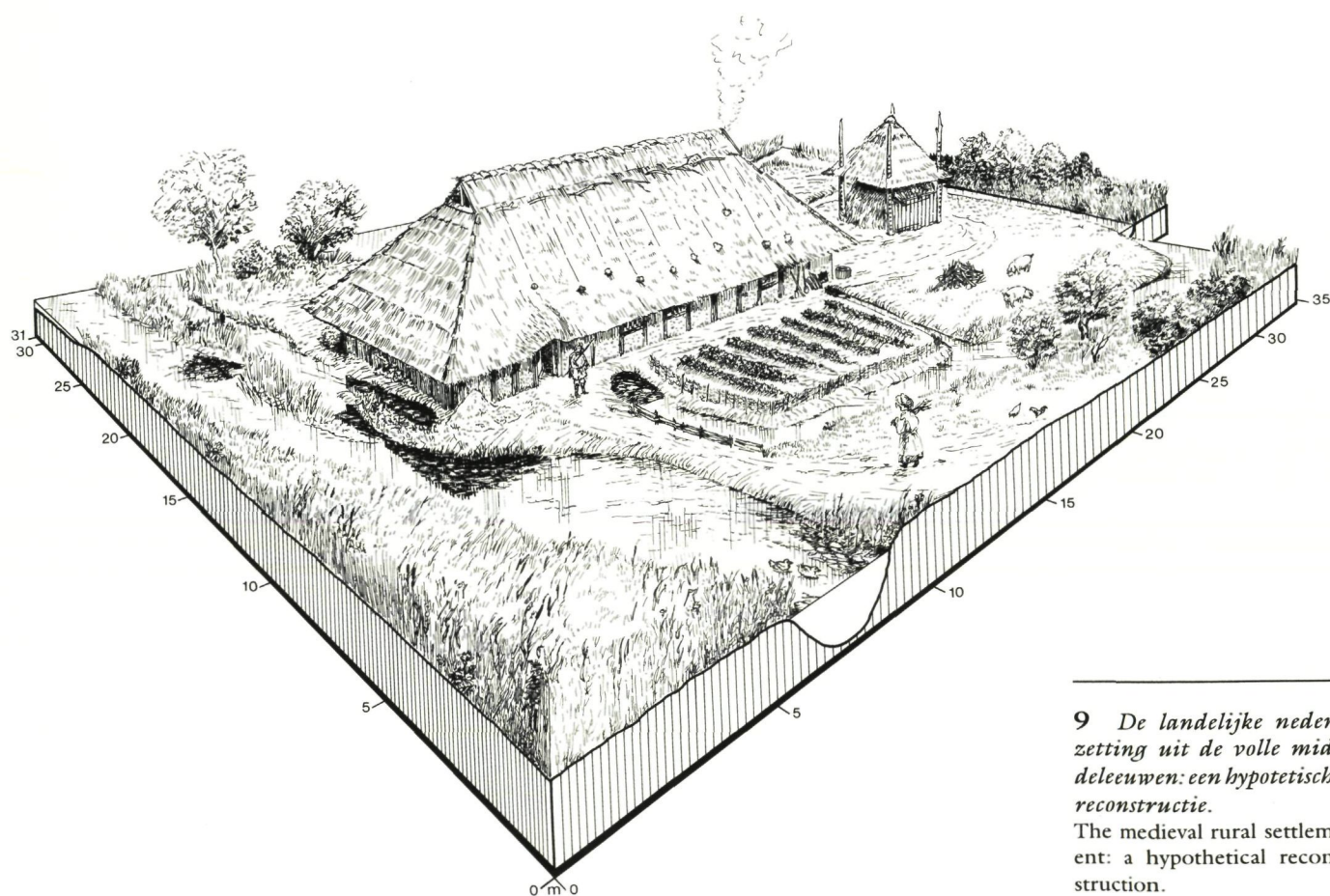
poel geïncorporeerd in het grachtensysteem (fig. 10).

Het vondstenmateriaal uit deze verschillende sporen is vrij talrijk maar doorgaans sterk gefragmenteerd. Ook voor deze fase van de bewoning is door omstandigheden het beendermateriaal nagenoeg volledig vergaan en moet men het in de eerste plaats stellen met de aardewerkvondsten. Deze omvatten overwegend fragmenten van recipiënten in grijs aardewerk van regionale makelij. Enkele kommetjes en/of braadpannen buiten beschouwing gelaten, gaat het steeds om potten, vooral zgn. kogelpotten maar ook tuitpotten; sommige kogelpotten waren voorzien van een op twee plaatsen opgetrokken en doorboorde rand. Onder de importen vermelden we vooral roodbeschilderde waar uit het Rijnland: overwegend fragmenten van kruikamforen met tuit, bandvormige oortjes en een gedraaide voet. Het zgn. Paffrath-aardewerk en de zgn. Andennenaar komen uiterst zeldzaam voor; beide groepen zijn slechts vertegenwoordigd door enkele individuen. Bij het overige vondstenmateriaal kan vooral gewezen worden op talrijke brokstukken van maalstenen in basaltlava, afkomstig uit het Eifelgebied, en verscheidene fragmenten van zgn. strijkglazen. Het geheel der

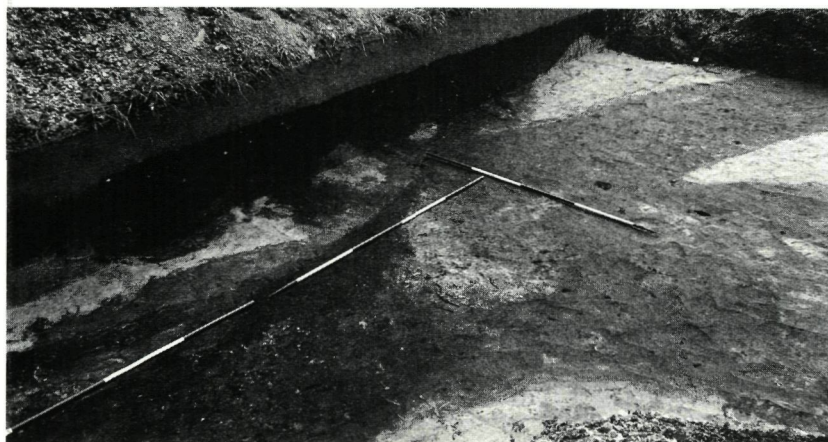
8 Vereenvoudigde plattegrond van de nederzetting uit de volle middeleeuwen.

- 1: Hoofdgebouw;
2: bijgebouw;
3: grachten en greppels.
Simplified ground-plan of the medieval settlement.
1: Main building;
2: out-building;
3: ditch.

9 De landelijke nederzetting uit de volle middeleeuwen: een hypothetische reconstructie.

The medieval rural settlement: a hypothetical reconstruction.

10 Grachtstructuren en poel uit de volle middeleeuwen.

Medieval ditches and water-trough for cattle.

vondsten laat toe de bezetting van de site in de 10de-11de eeuw te situeren.

Vrij kort na de ontruiming van de bewoning moet men overgegaan zijn tot de aanleg van een grote poel; hierbij werd een deel van het terrein waar het vroegere hoofdgebouw had gestaan, verstoord. Ook lijkt men voordien, langs de oostelijke rand van het terrein een gracht hergraven te hebben. Dit ging mogelijk gepaard met de inplanting van een nieuw greppeltje ten oosten van deze laatste. De poel zelf werd zeker nog vòòr het einde van de volle middeleeuwen gedempt.

Bijzonder schaars zijn de sporen uit de late middeleeuwen; enkele zandwinningskuilen aangetroffen ten oosten van het terrein zijn misschien met deze fase in verband te brengen. Uit de post-middeleeuwen dateren tenslotte verscheidene kuilen en een tweetal, vrij brede grachten – waarvan één met L-vormig tracé het terrein doorkruist – die op basis van het vondstenmateriaal wellicht nog vòòr de 18de eeuw werden gedempt: dit omvat zowel een weinig steengoed en een fragmentje majolica als heel wat oxyderend gebakken rood aardewerk, al dan niet met slibversiering.

3 Besluit

Het archeologisch onderzoek te Snellegem bracht nieuwe gegevens aan het licht met betrekking tot het rijke verleden van de Brugse regio. Vooral de vondst van een kleine vroeg-middeleeuwse bewoningskern

opent interessante perspectieven. De naam van het dorp zelf wordt pas voor het eerst vermeld in 941¹⁶ maar uit een nauwgezet onderzoek van de geschreven bronnen blijkt dat Snellegem daarvòòr in de streek reeds een niet onbelangrijke rol moet hebben gespeeld. Zo zou er zich het exploitatiecentrum van een Merovingisch kroondomein, een *fiscus*, bevonden hebben¹⁷; waarschijnlijk moet deze gezocht worden op de plaats van het latere Oosthof, vlakbij de dorpskern¹⁸. Deze *fiscus* zou later, via de dochterstichting Weinebrugge (Sint-Michiels), mede aan de oorsprong liggen van de stad Brugge¹⁹. Toch lijkt het weinig waarschijnlijk dat de langs de Meersbeekstraat aangetroffen vroeg-middeleeuwse sporen direct in verband te brengen zijn met het bovenvermeld exploitatiecentrum. De aangetroffen sporen zijn daarvoor te bescheiden. Veeleer hebben we hier te maken met voor de resten van een kleine landbouwexploitatie – een *mansus* in de enge betekenis van het woord²⁰ – die misschien wel afhing van de *fiscus*. In latere tijden maakte het terrein immers nog deel uit van het vronhofland van het Oosthof²¹.

Ook voor onze kennis van de landelijke bewoning tijdens de volle middeleeuwen betekent het onderzoek langs de Meersbeekstraat een belangrijke aanvulling. Tot voor kort was in het Vlaamse landsgedeelte de beschikbare informatie omtrent dit vaak sterk verwaarloosd aspect van ons verleden bijzonder karig²². Pas de jongste jaren is er – mede onder impuls van de resultaten verkregen in de buurlanden – een kentering gekomen in deze situatie. Hoe onvolledig de ingezamelde informatie ook is, toch laat zij toe – samen met de resultaten verkregen op een aantal andere vindplaatsen²³ – een tipje van de sluier op te lichten. Uit de verschillende sites blijkt meer en meer dat het patroon van deze landelijke bewoning afwijkt van wat men kent in Nederland (de Veluwe, Noord-Brabant, enz.), waar in de regel bootvormige huisplattegronden worden aangetroffen²⁴. Dit type lijkt niet helemaal onbekend in het aangrenzende Vlaamse Kempengebied²⁵ maar in westelijk Vlaanderen onbreken vooralsnog duidelijke voorbeelden²⁶. Opmerkelijk is verder ook dat het doorgaans individuele landbouwexploitaties betreft, zgn. *Einzelhöfe*, en dat deze vaak gedeeltelijk of volledig omgracht zijn²⁷. Het fenomeen van de omgrachting zal vooral in de

16 Gysseling 1960, 922.

17 Over de *fiscus* Snellegem-Weinebrugge zie vooral Noterdaeme 1957.

18 De geschiedenis van het Oosthof komt uitvoerig aan bod in Noterdaeme 1956.

19 Omtrent dit aspect kan hier in de eerste plaats verwezen worden naar Noterdaeme 1955.

20 Over de verschillende interpretaties van het woord *mansus*, zie Tits-Dieuaide 1985, 42-43.

21 Noterdaeme 1956, 93 e.v.

22 Zie ook Verhaeghe 1990, 38-39.

23 Zie bijvoorbeeld ook de plattegrond van een iets jongere constructie te Oudenburg elders in dit volume.

24 Zie bijvoorbeeld Verhoeven en Vreenegoor 1991 voor de Noordbrabantse zandgronden.

25 Cuyt 1986; Theuws, Verhoeven & Van Regteren Altena 1990, 286 & Fig. 25.

26 De door ons voorgestelde reconstructie van een Karolingische bootvormige plattegrond te Roksem/Hoge Dijken blijft vooralsnog hypothetisch; Hollevoet 1991, 189-190 en fig. 12.

27 Zie bijvoorbeeld ook de site van Roksem/Zeeweg; De Meulemeester & Dewilde 1987.

late middeleeuwen met de zgn. sites met walgracht een echte rage worden ²⁸. Verder onderzoek moet uitmaken in welke mate deze verschillende sites bestempeld kunnen worden als sites met walgracht *avant-la-lettre*.

Tenslotte kan het onderzoek aan de Meersbeekstraat ons ook vooruit helpen op het vlak van de luchtfotointerpretatie. Inderdaad is uit de opgravingen ontegensprekelijk gebleken dat de meeste verkleuringen zichtbaar op de luchtfoto direct te correleren zijn aan archeologische fenomenen. Dit geldt niet enkel voor de grote en meest duidelijk afgelijnde sporen zoals bijvoorbeeld grachten of waterputten maar eveneens voor kleinere structuren zoals greppels en clusters paalkuilen. In dit opzicht kan enkel de onschatbare waarde van de luchtfotografische prospectie onderstreept worden ²⁹. Het valt dan ook niet te betwijfelen dat in de toekomst deze bron meer en meer van doorslaggevende rol zal zijn bij een adequaat beheer van het bodemarchief.

SUMMARY

An Aerial Photograph Excavated. Medieval Rural Settlement along the Meersbeekstraat at Snellegem (Mun. of Jabbeke, province of West-Flanders)

In 1992, the *Institute for the Archaeological Heritage* of the Flemish Community carried out excavations along the Meersbeekstraat in Snellegem (fig. 1-2). Part of the site was threatened by modern housing and road development. Previously, it was known only from aerial reconnaissance surveys by J. Semey (University of Ghent): some photos revealed the presence of clearly defined crop-marks (fig. 3).

The oldest traces of the settlement date from the late Iron Age with the exception of few isolated flint artefacts including a barbed and steeled arrowhead. The site consists exclusively of pits which yielded only a small amount of hand-made ceramic. A pit and some ditches suggest the presence of a Roman settlement in the vicinity of the site. The pottery finds consist mainly of common earthenwares and a few *terra sigillata* of the 2nd and 3rd centuries.

Several of the excavated features can be attributed to a small Merovingian rural

settlement (fig. 6). The remains of one main timber building, surrounded by ditches, pits and two wells (fig. 7), were found. The site was probably occupied during the 6th or the 7th century as suggested by the pottery evidence. The ceramic finds include wheel-thrown items (biconical vessels and so-called Eifelware) next to hand-made domestic pottery. The latter consist mainly of grass-tempered ware but a small amount of pottery is tempered with grog, a fabric which, thus far, has been found mainly in the Scheldt valley.

The site appears to have been deserted during Carolingian times. The presence of a ditch and a water-trough suggest that the area was used only for pasture.

The site was reoccupied only during the later Middle Ages. The excavations revealed the remains of a small farmstead including a large, rectangular, post-built construction, which probably combined a dwelling and a stable, and a substantial four-post granary or haystack (fig. 8-9). The entire farmstead was surrounded by ditches and there was a water-trough for cattle (fig. 10). Numerous finds were recovered and these consist mainly of pottery, i.e., locally or regionally produced grey earthenwares next to red painted pottery from the Rhineland, also small quantities of nominal Paffrath- and Andenne wares.

The site was abandoned presumably before the beginning of the 12th century. The desertion must have been followed by the digging of a large water-trough for cattle; and this trough was probably filled in before the end of the 12th century. Later structures are rare and consist principally of a large, post-medieval, L-shaped ditch and some scattered pits.

The excavations carried out along the Meersbeekstraat provided new evidence concerning the occupation history of the area. The traces of a Merovingian settlement are the first early medieval remains to be found in this area and may be indirectly related to the presence of a *fiscus* at Snellegem. It is also significant that the medieval, main building is different from the boat-shaped houses known in the Netherlands. However, further investigations are needed to confirm whether this is due to region-specific trends in the evolution of medieval rural building practices.

BIBLIOGRAFIE

- AMERYCKX J. 1968: Verklarende tekst bij het kaartblad Zedelgem 37 E, [Gent].
- BERINGS G. 1985: Het oude land aan de rand van het vroeg-middeleeuwse overstromingsgebied tijdens de middeleeuwen, *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* n.r. XXXIX, 37-84.
- BOURGEOIS J. & SEMEY J. 1991: Contribution de la photographie aérienne à l'étude de l'âge du fer en Flandre intérieure. In: H. THOEN, J. BOURGEOIS, F. VERMEULEN, P. CROMBÉ & K. VERLAECKT (ed.), *Studia Archaeologica. Liber Amicorum Jacques A.E. Nenquin*, Gent, 89-100.
- CUYT G. 1987: Nederzetting uit de 12de eeuw te Wijnegem, *Archaeologia Belgica* n.r. II, 85-86.
- DE MEULEMEESTER J. & DEWILDE M. 1987: Romeinse en middeleeuwse landelijke bewoning langs de Zeeweg te Roksem (gem. Oudenburg), *Archaeologia Belgica* n.r. III, 225-231.
- DEVLIEGHER L. 1957: Oudheidkundig onderzoek in de S. Elooi kerk te Snellegem, *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis geschicht onder de benaming "Société d'Emulation" te Brugge* XCIV, 89-113 (=Archaeologia Belgica 37).
- GYSELING M. 1960: *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vòòr 1226)*, Bouwstoffen en studiën voor de Geschiedenis en de lexicografie van het Nederlands VI. 2, [Brussel].
- HOLLEVOET Y. 1991: Een vroeg-middeleeuwse nederzetting aan de Hoge Dijken te Roksem (gem. Oudenburg), *Archeologie in Vlaanderen* I, 181-196.
- NOTERDAEME J. 1956: Het Oosthof te Snellegem, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* n.r. X, 49-113.
- NOTERDAEME J. 1957: De fiscus Snellegem en de vroegste kerstening in het westen van Brugge, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* n.r. XI, 49-128.
- NOTERDAEME J. 1955: Studiën over de vroegste kerkgeschiedenis van Brugge. II. De fiscus Weinebrugge en de herkomst van de St. Salvatorskerk te Brugge, *Sacris Erudiri* VII, 131-139.
- ROGGE M. 1981: Een Merovingische nederzetting te Avelgem-Kerkhove, in A. VAN DOORSELAER, *De Merovingische beschaving in de Scheldevallei*, Westvlaamse Archaeologica - Monografieën II, 67-102.
- ROGGE M. & VAN DOORSELAER A. 1990: Handgevoemd aarden vaatwerk uit de laat-Romeinse en volksverhuizingstijd in Scheldevallei en kustvlakte, *Westvlaamse Archaeologica* 6, 1990, 1, 13-17.
- THEUWS F., VERHOEVEN A. & VAN REGTEREN ALTENA H.H. 1988: Medieval Settlement at Dommelen. Part I & II, *Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek* 38, 229-430 (I.P.P. Publicatie 564).
- TITS-DIEUAIDE M.-J. 1985: Grands domaines, grandes et petites exploitations en Gaule mérovingienne. Remarques et suggestions. In: A. VERHULST (ed.), *Le grand domaine aux époques mérovingienne et carolingienne - Die Grundherrschaft im frühen Mittelalter*, Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis. Publikatie n° 81, Gent, 23-50.
- VANMOERKERKE J., SEMEY J. & BOURGEOIS J. 1990: Some Aspects and Results of Aerial Surveying and Archaeological Air Photography in East-Flanders. In: Ch. LÉVA (ed.), *Aerial Photography and Geophysical Prospection in Archaeology 2. Proceedings of the Second International Symposium Brussels 8-XI-1986*, Brussel, 237-248.
- VERHAEGHE F. 1981: Moated sites in Flanders: features and significance. In: T.J. HOEKSTRA, H.L. JANSSEN & I.W.L. MOERMAN (red.), *Liber Castellorum. 40 variaties op het thema kasteel (Festschrift J.G.N. Renaud)*, Zutphen, 98-121.
- VERHAEGHE F. 1982: Snellegem (W.-VI.): middeleeuwse vondsten op het Westhof, *Archeologie*, 92-93.
- VERHAEGHE F. 1990: Archeologische sleutels op "Middeleeuws" Vlaanderen. In: *Vlaamse Archeologie. Opgravingen in binnen- en buitenland*, Vlaanderen 231, [Oudenburg], 33-40.
- VERHAEGHE F. & JACOBS M. 1981: Dertiende-eeuwse vondsten te Jabbeke (Snellegem), *Brugs Ommeland* 21, 97-104.
- VERHOEVEN A. & VREENEGOR E. 1991: Middeleeuwse nederzettingen op de zandgronden. In: A.J. BIJSTERVELD e.a. (red.), *Middeleeuwen in beweging*, 's Hertogenbosch, 59-76 (ROB-overdrukken 395).